

تحلیلی بر روند تغییرهای سطوح توسعه و نابرابری‌های ناحیه‌ای^۱ در نقاط شهری استان آذربایجان شرقی در سال‌های ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵

فیروز جمالی، استاد گروه جغرافیا، دانشگاه تبریز

محمد رضا پورمحمدی، استاد گروه جغرافیا، دانشگاه تبریز

ابوالفضل قنبری، دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز*

چکیده

هدف این مقاله، تعیین درجه توسعه یافتگی نقاط شهری استان آذربایجان شرقی و تحلیل روند نابرابری‌های ناحیه‌ای در استان، طی سال‌های ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ است. محدوده مورد مطالعه، شامل نقاط شهری استان آذربایجان شرقی در سال‌های مذکور است. روش پژوهش «توصیفی - تحلیلی» است. شاخص‌های مورد بررسی متشکل از ۳۹ شاخص، شامل شاخص‌های بهداشتی و درمانی، فرهنگی و آموزشی، اقتصادی، زیربنایی و مسکن، ورزشی و تفریحی از شاخص‌های مورد مطالعه است. با استفاده از روش‌های تحلیل عاملی و موریس، درجه توسعه یافتگی و رتبه‌ی هر یک از نواحی محاسبه شده است. سپس با بهره‌گیری از مدل تحلیل خوشه‌ای، نقاط شهری استان آذربایجان شرقی در سه سطح توسعه یافته، نیمه توسعه یافته و محروم طبقه‌بندی شده است.

با توجه به شاخص‌های مورد مطالعه، با وجود توسعه نامتعادل بین نقاط شهری استان، شکاف و واگرایی بین ناحیه‌ای در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۶۵ تا حدودی کاسته شده و یک نوع همگرایی و تجانس بین ناحیه‌ای در حال شکل‌گیری است.

کلید واژه‌ها: ناحیه، نابرابری، توسعه، نقاط شهری، استان آذربایجان شرقی.

^۱ - ناحیه در این تحقیق معادل نقاط شهری بر اساس تقسیمات سیاسی - اداری در نظر گرفته شده است. همچنین نقاط شهری اردبیل در سال ۱۳۶۵ در این تحقیق لحاظ نشده است.

مقدمه

دولت را به سوی زوال می‌برد (UNDP, 2005: 51 54). در آمریکای لاتین، مسأله عمده توزیع نابرابر درآمد شهری است که نتیجه‌اش دوگانگی اقتصاد شهری و تشدید جدایی‌گزینی اجتماعی شهرهاست؛ آپارتمان‌های پرزرق و برق، مؤسسات بلندمرتبه مجلل، هتل‌های بلندمرتبه در مراکز شهری و حلی آبادها^۴ در حاشیه‌آنهاست (Hall and Pfeiffer, 2000: 127). به هر حال، «نابرابری‌های ناحیه‌ای در تمام اشکال و سطوح آن می‌تواند پیامدهای ناگواری را به همراه داشته باشد. (Pacion, 2003: 291) البته، این پدیده یکی از ویژگی‌های بارز شهرهای جهان سوم است و در همه این کشورها کم و بیش مشهود است.

برخی از صاحب‌نظران، نابرابری را به طور سیستمی می‌کنند و مجموعه‌ای از عوامل طبیعی، تاریخی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، بین‌المللی و غیر آن را در تکوین، تشدید و یا کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای مؤثر می‌دانند. در پاسخ به این سؤال که چرا نابرابری همچنان تداوم دارد، عده‌ای دو عامل اصلی و مبنایی را در ایجاد فضاها ناموزون توسعه در مقیاس یک کشور و منطقه دخیل می‌دانند. این دو عامل عبارتند: از منشأ جغرافیایی قدرت و جغرافیایی سود. یکی از وجوه قدرت در حاکمیت ملی و منطقه‌ای منشأ جغرافیایی آن است. متأسفانه میزان نفوذ این قدرت عموماً به زیان مناطق کم توسعه در مقیاس ملی و نواحی کم توسعه در مقیاس

نابرابری^۲ در طول اعصار مختلف و از دیدگاه‌های متنوع، توسط فیلسوفان، دانشمندان علوم اجتماعی، اقتصاددانان، جغرافیدانان، نظریه پردازان علوم ناحیه‌ای و دیگران مورد بحث و بررسی قرار گرفته و به ظهور نظریه‌های متعددی در این زمینه منجر شده است. «امروزه در ادبیات اقتصاد ناحیه‌ای، تمایل به بررسی علل و پیامدهای نابرابری‌های ناحیه‌ای افزایش یافته است (Bono, 2007: 44)؛ چنانکه نابرابری ناحیه‌ای به موضوع محوری در تحقیقات جغرافیدانان و دانشمندان علوم ناحیه‌ای تبدیل شده است (Yu and Wei, 2003: 514). توجه به نابرابری‌های فضایی و بی‌عدالتی فضایی در مطالعات جغرافیایی در طول دهه ۱۹۷۰ نمایان شد (Smith, 1994)؛ به طوری که «سه جغرافیدان معروف معاصر، جانستون^۳، ناکس^۴ و کوتس، مطالعه نابرابری‌های فضایی را کانون جغرافیای نو می‌دانند (شکوئی، ۱۳۸۲: ۲۷۷).

نابرابری در فرصت‌های زندگی تأثیر مستقیمی روی توانایی‌های انسان دارد. معایب باطنی نابرابری مفهوم عدالت اجتماعی را زیر سؤال برده، خدشه دار می‌کند. نابرابری‌های وسیع مبتنی بر ثروت، جمعیت و نژاد جهت رشد ناحیه، دموکراسی و انسجام اجتماعی مضر است. همچنین نابرابری، مشروعیت سیاسی را تضعیف نموده،

^۲- Inequality

^۳- R.J. Johnston

^۴- Paul Knox

^۵- Shanty - Towns

نخست شهری^۶ است. مطابق نظریه هوزلیتز^۷ نخست شهری، به ایجاد شهرهای انگلی منجر می‌شود (Sharbatoghlie, 1991: 148). از جمله پیامدهای منفی دیگر نابرابری، کوچ و مسایل همراه آن (نوربخش، ۱۳۸۲: ۸۰) فقر، بیکاری، به هم خوردن ساختار جمعیتی و اشتغال، لطمه دیدن انسجام و یکپارچگی ملی است (یاسوری، ۱۳۸۴: ۱۴۳-۱۴۲).

مطالعه در زمینه نابرابری‌های ناحیه‌ای در سطح دنیا به صورت آکادمیک با کار محققانی نظیر ویلیامسون^۸ (۱۹۶۵)؛ فولمیر^۹ (۱۹۷۹)؛ سوجا^{۱۰} (۱۹۸۰)؛ اسمیت^{۱۱} (۱۹۸۴)؛ لی^{۱۲} (۲۰۰۰)؛ وای^{۱۳} و فان^{۱۴} (۲۰۰۰)؛ یو^{۱۵} و وای (۲۰۰۳)؛ وای و یی^{۱۶} (۲۰۰۴)؛ غلام حسن^{۱۷} (۲۰۰۴)؛ لیو^{۱۸} (۲۰۰۶)؛ فرزیر^{۱۹} (۲۰۰۶)؛ هلد^{۲۰} و کایا^{۲۱} (۲۰۰۷)؛ سن^{۲۲} (۱۳۷۹) و محققان دیگر شدت گرفت. در مورد ایران نیز مطالعاتی توسط محققان از جمله امیراحمدی (۱۹۸۶، ۱۹۸۷ و ۱۹۹۰)؛ شربت اوغلی (۱۹۹۱)؛ کلانتری (۱۹۹۶ و ۱۹۹۶)؛ افروغ (۱۳۷۷)؛ زیاری (۱۳۷۷، ۱۳۷۹، ۱۳۸۱)؛ طالبی و زنگی‌آبادی

منطقه‌ای است (عظیمی، ۱۳۸۴: ۶۶)، زیرا نواحی فقیر اغلب از لحاظ سیاسی نیز در حاکمیت ضعیف هستند (هاروی، ۱۳۷۹: ۱۱۳). از این رو، دولت‌ها می‌توانند نقش بسزایی را در زمینه افزایش یا کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای بازی کنند. «دولت‌های ملی نقش حیاتی در توسعه اقتصادی ناحیه از طریق سرمایه‌گذاری مستقیم، تخصیص منابع، مالیات و سیاست‌هایی در زمینه تجارت و سرمایه‌گذاری خارجی ایفا می‌کنند» (song and et al., 2000: 254). در تجزیه و تحلیل علل و عوامل نابرابری نواحی، علاوه بر نقش مؤثر دولت، نباید از عوامل طبیعی و تفاوت‌های سرزمینی، اقتصاد سیاسی، انقلاب صنعتی، استثمار، جهانی شدن و شرکت‌های فراملیتی، دین و سنت و غیر آن غافل ماند.

بررسی شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و بهداشتی، یکی از مؤلفه‌های مهم پدیده توسعه یافتگی است. بعد از انقلاب صنعتی، روند رو به رشد اقتصاد سرمایه‌داری، نواحی دور دست تر را در اقتصاد نوظهور جهانی سهم کرد، شهرهای موجود در نظام نوین، ادغام و وظایف آنها دستخوش دگرگونی شد (گیلبرت و دیگران، ۱۳۷۵: ۱۰۱). تورم توسعه و تراکم رشد بویژه در کشورهای جهان سوم سبب بروز عدم تعادل‌های ناحیه‌ای شد که پیامد آن به سیل عظیم مهاجرت‌های روستا - شهری، عقب ماندگی نقاط دیگر و نابرابری‌های ناحیه‌ای منجر شد (معصومی‌اشکوری، ۱۳۷۶: ۱۷). از جمله پیامدهای منفی نابرابری‌های ناحیه‌ای، به وجود آمدن

6- Urban Primacy
7- Hoselitz
8- Williamson
9- Folmer
10- Soja
11- Smith
12- Lee
13- Wei
14- Fan
15- Yu
16- Ye
17- Golam Hassan
18- Liu
19- Fraser
20- Held
21- Kaya
22- Sen

کند. در همین راستا، هدف قراردادن توسعه نواحی و شناساندن نموداری توزیع عدالت اقتصادی- اجتماعی میان نواحی برای کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای ضروری است. برای انجام این تحقیق سؤال‌های پژوهشی به شرح ذیل عنوان شده است:

۱- آیا میان نقاط شهری استان آذربایجان شرقی به لحاظ برخورداری از شاخص‌های توسعه تفاوت وجود دارد؟

۲- آیا نقاط شهری استان آذربایجان شرقی از لحاظ توسعه یافتگی قابل تقسیم بندی به نواحی توسعه یافته، نیمه توسعه یافته و محروم هستند؟

۳- میزان نابرابری‌ها و شکاف در میان نقاط شهری استان آذربایجان شرقی در سال ۱۳۸۵ کاهش یا افزایش داشته است؟

بنابراین، اهداف تحقیق حاضر، دستیابی به درجه برخورداری نقاط شهری استان آذربایجان شرقی از نظر شاخص‌های توسعه و دستیابی به میزان نابرابری و روند تغییرات سطوح توسعه در سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۸۵ در محدوده مورد مطالعه است که طی آن با استفاده از روش‌های تحلیل عاملی^{۲۳}، موریس^{۲۴}، ضریب پراکندگی^{۲۵}، شاخص‌های بخش‌های بهداشتی و درمانی، فرهنگی و آموزشی، اقتصادی، زیربنایی و مسکن،

(۱۳۸۰)؛ نوربخش (۱۳۸۲)؛ حکمت نیا و موسوی (۱۳۸۳)؛ قنبری هفت چشمه و حسین زاده‌دلیر (۱۳۸۴)؛ یاسوری (۱۳۸۴)؛ بدری و اکبریان رونیزی (۱۳۸۵) و محققان دیگر صورت گرفته است.

در کشور ایران و در محدوده مورد مطالعه یعنی نقاط شهری استان آذربایجان شرقی، تمرکز امکانات و خدمات اداری و اقتصادی در نخست شهر ناحیه‌ای، کلان شهر تبریز، تحت تأثیر مکانیسم‌های حاکم بر ساختار اقتصادی و اجتماعی کشور و نحوه نگرش به توسعه بر پایه ایجاد قطب‌های رشد به جریان عظیم مهاجرت سرمایه و نیروی انسانی ماهر و متخصص از نواحی پیرامونی به این ناحیه منجر شده که نتیجه آن، رشد و تمرکز امکانات در یک نقطه و رکود در نواحی دیگر است. با افزایش شکاف توسعه بین نواحی، عدالت اجتماعی- اقتصادی مفهوم خود را از دست داد. به هر حال، توسعه و توسعه یافتگی در ایران با چالش‌های متعددی رو به رو بوده و متعاقب آن در استان آذربایجان شرقی نیز، نابرابری و فقدان تعادل در پراکنش بهینه امکانات و منابع و تمرکز امکانات و خدمات در نخست شهر ناحیه‌ای، عدم تعادل و شکاف توسعه بین نواحی استان را موجب شده است.

اهمیت تحقیق حاضر در این است که با شناخت دقیق ابعاد و زوایای گوناگون وضعیت موجود و شناسایی نواحی عقب مانده و محروم در استان آذربایجان شرقی، توجه برنامه‌ریزان و طراحان توسعه را به اتخاذ سیاست‌ها و راهبردهایی برای کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای معطوف

²³- Factor Analysis Method

²⁴- Morris Method

²⁵- Coefficient of Variation

از روش‌های تحلیل عاملی و مورس نقاط شهری استان آذربایجان شرقی در هر سه دوره زمانی در سه سطح توسعه یافته، نیمه توسعه یافته و محروم طبقه‌بندی شده اند. سپس با بهره‌گیری از ضریب پراکندگی روند و شکاف نابرابری‌های ناحیه‌ای در سال‌های مورد مطالعه، مشخص شده و در نهایت به آرایه رابطه رگرسیونی برای پیش‌بینی سهم عوامل تأثیرگذار بر توسعه نواحی پرداخته شده است. لازم به ذکر است که استخراج نقشه‌ها در نرم افزار ArcGIS 9.2 پس از تشکیل پایگاه داده در نرم افزار مذکور صورت گرفته است.

شاخص‌های تحقیق

تعیین شاخص‌ها، مهمترین قدم در مطالعات توسعه ناحیه‌ای است و در واقع، بیان آماری پدیده‌های موجود در ناحیه است (کلانتری، ۱۳۸۰: ۱۱۱). شاخص‌ها ارقامی هستند که برای اندازه‌گیری و سنجش نوسان‌های عوامل متغیر در طول زمان به کار می‌روند (آسایش، ۱۳۷۴: ۲۹). انتخاب شاخص مناسب برای هر جامعه بستگی به دسترسی به آمارها، ماهیت و ترکیب جمعیتی و درآمدی آن جامعه، هدف برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری و بالاخره انتخاب محقق دارد (رئیس دانا، ۱۳۸۴: ۱). بستر^{۲۷} بر قابلیت کاربردی بودن شاخص‌ها تأکید می‌کند (Baster, 1972) و سیرز^{۲۸} معتقد است که مهم‌ترین کاربرد شاخص‌ها، آرایه‌اهداف برنامه‌ریزی است (Seers, 1972).

ورزشی و تلفیقی بررسی و علل و عوامل تأثیرگذار بر این تغییرات با تحلیل نظری تشریح شده است.

روش پژوهش

روش پژوهش مورد استفاده در این تحقیق «توصیفی - تحلیلی» و رویکرد حاکم بر آن، کاربردی است. محدوده مورد مطالعه، نقاط شهری استان آذربایجان شرقی، طی سال‌های ۱۳۶۵، ۷۵ و ۸۵ بر اساس تقسیمات سیاسی- اداری است. شاخص‌های مورد بررسی ۳۹ شاخص است که شاخص‌های اقتصادی، زیربنایی و مسکن، فرهنگی و آموزشی، بهداشتی و درمانی، ورزشی و تلفیقی را در بر می‌گیرد. اطلاعات مورد نیاز از سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن و سالنامه‌های آماری، مراجعه حضوری به ادارات و سازمان‌های ذی ربط جمع آوری شده است. شایان ذکر است، از آنجایی که داده‌های نقاط شهری در سرشماری‌ها منتشر نمی‌شود، از این رو این داده‌ها از مرکز آمار ایران و برخی از آنها با مراجعه حضوری به ادارات و سازمان‌ها اخذ شده که در بخش منابع به آنها اشاره شده است. از طریق مدل تحلیل عاملی ۳۹ شاخص انتخابی به عوامل معنی دار تبدیل شده؛ به طوری که سهم هر عامل در توسعه انسانی و نابرابری مشخص شده است. با استفاده از روش مورس، درجه توسعه یافتگی نواحی محاسبه و با استفاده از روش تحلیل خوشه‌ای^{۲۶} و بر مبنای درجه برخورداری حاصل

²⁷- Baster

²⁸- Seers

²⁶- Cluster Analysis Method

۳- شاخص‌های جمعیتی

معکوس بارتکفل، معکوس خانوار به مسکن، تعداد اتاق به خانوار (۴ اتاق و بیشتر)، تعداد نفر در اتاق (۳ نفر و کمتر).

۴- شاخص‌های زیربنایی و مسکن

درصد واحدهای مسکونی دارای برق، درصد واحدهای مسکونی دارای تلفن، درصد واحدهای مسکونی دارای آب لوله کشی، درصد واحدهای مسکونی دارای گاز، درصد مسکن با دوام (اسکلت فلزی و بتون آرمه)، نسبت برق مصرفی صنعتی ناحیه به کل برق مصرفی ناحیه.

۵- شاخص‌های بهداشتی و درمانی

تعداد پزشک عمومی به ازای هزار نفر جمعیت، تعداد تخت مؤسسات درمانی به ازای هزار نفر جمعیت، تعداد داروخانه به ازای هزار نفر جمعیت، تعداد پزشکان متخصص به ازای هزار نفر جمعیت، تعداد دندانپزشک به ازای هزار نفر جمعیت، تعداد آزمایشگاه به ازای هزار نفر جمعیت.

۶- شاخص‌های ورزشی

سرانه ورزشی کل ناحیه، سرانه ورزشی زنان ناحیه. رتبه‌بندی و تعیین درجه توسعه یافتگی نقاط شهری

استان آذربایجان شرقی در سال‌های ۱۳۶۵، ۷۵ و ۸۵

استان آذربایجان شرقی بر اساس تقسیمات سیاسی-اداری در سال ۱۳۶۵ دارای ۳۰ نقطه شهری بوده است. با استفاده از روش تحلیل عاملی درجه توسعه یافتگی

۳. در این پژوهش نیز علی‌رغم محدودیت در دسترسی به داده‌ها سعی شده است از شاخص‌هایی استفاده شود که بتواند اهداف محقق را در سنجش توسعه و میزان نابرابری‌های ناحیه‌ای به نمایش بگذارد.

تعداد شاخص‌های مورد استفاده در این تحقیق ۳۹

عدد است که عبارتند از:

۱- شاخص‌های اقتصادی

درصد کل شاغلان ناحیه نسبت به جمعیت فعال ناحیه، معکوس نرخ بیکاری، درصد شاغلان بخش صنعت به کل شاغلان، درصد شاغلان بخش معدن به کل شاغلان، درصد شاغلان حمل و نقل و ارتباطات به کل شاغلان، درصد شاغلان دارای تحصیلات عالی نسبت به کل شاغلان، درصد شاغلان دارای تحصیلات عالی زن به کل شاغلان زن، میزان فعالیت؛ یعنی نرخ مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی، درصد قانونگذاران و مقامات عالی رتبه نسبت به کل شاغلان.

۲- شاخص‌های فرهنگی و آموزشی

ضریب باسوادی ناحیه، ضریب باسوادی زنان، نرخ پوشش تحصیلی، درصد محصلان مرد، درصد محصلان زن، درصد فارغ التحصیلان عالی در ازای هزار نفر جمعیت، درصد فارغ التحصیلان عالی زن در ازای هزار نفر جمعیت زن، تعداد دانشجویان به ازای هزار نفر جمعیت، تعداد دانشجویان زن به ازای هزار نفر جمعیت زن، تعداد آموزشگاه در ازای هزار نفر آموزش، معکوس نسبت دانش آموز به کلاس، کارکنان آموزشی و اداری در ازای هزار نفر دانش آموز.

نابرابری میان نقاط شهری استان تفاوت زیادی دیده نمی‌شود، در حالی که اگر شاخص‌های بهداشتی و درمانی و ورزشی معیار محاسبه باشد، نوعی واگرایی و نابرابری در امکانات توسعه به چشم می‌خورد. در سال ۱۳۶۵، ۹ شهر به عنوان توسعه یافته، ۱۲ شهر نیمه توسعه یافته و ۹ شهر به عنوان محروم‌ترین نقاط شهری استان شناسایی شد که در این میان خامنه به عنوان برخوردارترین نقطه شهری و باسمنج محروم‌ترین نقطه شهری استان شناخته شد.

تعداد نقاط شهری استان آذربایجان شرقی در سال ۱۳۷۵ بر اساس تقسیمات اداری-سیاسی ۳۹ شهر بوده است. بر اساس جدول شماره ۲ نتایج بررسی حاکی از آن است که از ۹ شهر توسعه یافته در سال ۱۳۶۵ تنها شهر خامنه در سال ۱۳۷۵ در ردیف نقاط شهری توسعه یافته استان باقی مانده و بقیه نقاط شهری به ردیف شهرهای نیمه توسعه یافته و محروم سقوط کرده‌اند که از آن جمله می‌توان به مرند اشاره کرد که به شهرهای محروم استان پیوسته است. نکته قابل تأمل در سال ۱۳۷۵، قرار گرفتن تبریز در ردیف شهرهای نیمه توسعه یافته استان است که این امر ناشی از نقش مهاجرپذیری و هجوم روزافزون مهاجران به این شهر و در نتیجه، تطابق نداشتن امکانات و تسهیلات با جمعیت رو به رشد تصاعدی آن است.

آنچه که از جدول شماره ۲ استنباط می‌شود، این است که تنها یک شهر در ردیف توسعه یافته، ۲۱ شهر

نقاط شهری استان آذربایجان شرقی محاسبه و رتبه هر یک از نقاط در شاخص‌های مختلف مشخص شد. مطابق محاسبات صورت گرفته، با آنکه تبریز در شاخص‌های بهداشتی و درمانی و زیربنایی و مسکن، خامنه در شاخص‌های اقتصادی و ورزشی و کلیبر در شاخص‌های فرهنگی و آموزشی، به عنوان برخوردارترین نقاط شهری استان آذربایجان شرقی شناخته شدند، ولی در پایان خامنه در شاخص‌های تلفیقی رتبه اول را به دست آورد و به عنوان توسعه یافته‌ترین نقطه شهری مشخص شد (جدول شماره ۱). نکته قابل تأمل در سال ۱۳۶۵ قرار گرفتن تبریز در رتبه ۳ بعد از شهرهای خامنه و کلیبر است. علی‌رغم این که تبریز به عنوان کلان‌شهر برتر ناحیه و حتی کشور با تمرکز عظیم امکانات اداری-سیاسی، تجاری و غیر آن تا حدودی توانسته است حوزه نفوذ خود را در سطح ناحیه‌ای و فرانه‌ای تقویت کند، به طوری که حوزه نفوذ خود را تا کرمانشاه، ایلام و سنندج گسترش داده است، ولی به دلایل نقش مهاجرپذیری، کمبود و یا تطابق نداشتن امکانات زیربنایی و در نتیجه کمبود فرصت‌های شغلی در این شهر و غیر آن، به نزول رتبه این شهر در میان سایر نقاط شهری استان منجر شده است.

با وجود آنکه نابرابری در بین نقاط شهری استان آذربایجان شرقی مشهود است، اما چنانچه شاخص‌های اقتصادی، مسکن و زیربنایی و فرهنگی و آموزشی ملاک توسعه و نابرابری قرار گیرد، در درجه توسعه یافتگی و

با استفاده از روش‌های تحلیل عاملی و مورس، درجه توسعه یافتگی هر یک از نقاط شهری استان در شاخص‌های توسعه محاسبه گردید. نتایج به دست آمده از هر دو روش، تفاوت‌هایی را در سلسله مراتب سطوح توسعه نشان می‌دهد. چنانکه در روش تحلیل عاملی، خامنه به عنوان برخوردارترین نقطه شهری و کلوانق به عنوان محروم‌ترین شهر استان شناخته شده است و شهر تبریز رتبه ۹ را از نظر توسعه یافتگی به دست آورده است، ولی در روش مورس، شبستر به عنوان برخوردارترین نقطه شهری مشخص شده و تبریز در رتبه چهارم پس از خامنه قرار گرفته است. کلوانق نیز به عنوان محروم‌ترین نقطه شهری استان معرفی شده است (جدول شماره ۳ و ۴). بنابراین، در کاربرد روش‌های کمی رعایت جانب احتیاط ضرورت داشته، صرف استفاده از یک یا چند مدل کمی نمی‌تواند نشان دهنده همه واقعیات موجود یک جامعه باشد. این امر را می‌توان ناشی از چندین عامل از جمله ضعف روش‌های کمی در ارائه تحلیل دقیق از وضع موجود اجتماعات انسانی و رفتار آنها، عدم امکان کمی کردن همه امور کیفی، عدم امکان و شناسایی همه متغیرها و نهایتاً الزام به کاهش تعداد متغیرها^{۲۹} در مدل‌های کمی دانست (بدری و اکبریان رونیزی، ۱۳۸۵: ۲۰).

در ردیف شهرهای نیمه توسعه یافته و ۱۷ شهر در ردیف شهرهای محروم قرار گرفته‌اند که از این میان خامنه به عنوان برخوردارترین و زرنق محروم‌ترین نقاط شهری استان محسوب می‌شوند. شاید یکی از عوامل مهم توسعه یافتگی شهر خامنه پررنگ بودن نقش عوامل سیاسی در آن باشد.

بررسی‌های تحلیلی بیانگر آن است که یک نوع بی‌تعادلی در سلسله مراتب توسعه در نقاط شهری استان آذربایجان شرقی، به دلیل قرار گرفتن بیشتر شهرها در ردیف شهرهای نیمه توسعه یافته و محروم وجود دارد. شاید این امر از ضعف در برنامه ریزی‌ها، مسایل اقتصاد سیاسی، احزاب سیاسی، مسایل قومی، زبانی، شرایط خاص ژئوپلیتیک ناحیه و ضعف مدیریت سرچشمه بگیرد. چون نابرابری در بیشتر موارد از دو عامل انسانی یا طبیعی ناشی می‌شود که به نظر می‌رسد در نقاط شهری استان آذربایجان شرقی نقش عوامل انسانی بیشتر دخیل است. با همه این اوصاف و با توجه به جدول شماره ۲ از میزان نابرابری‌های ناحیه‌ای در شاخص‌های بهداشتی و درمانی و مسکن و زیربنایی کاسته و در عوض تا حدودی به میزان این نابرابری در شاخص‌های اقتصادی افزوده شده است. شاخص‌های ورزشی نیز بدون تغییر و بالاترین نابرابری را در سطح نقاط شهری استان نشان می‌دهد.

بر اساس تقسیمات اداری-سیاسی سال ۱۳۸۵

استان آذربایجان شرقی دارای ۵۷ نقطه شهری بوده است.

²⁹ - Reductionism

جدول شماره ۱ رتبه بندی نقاط شهری استان آذربایجان شرقی در شاخص‌های توسعه در سال ۱۳۶۵

نام شهر	بهداشتی و درمانی		فرهنگی و آموزشی		اقتصادی		مسکن و زیربنایی		ورزشی		تلفیقی	
	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی
کلیبر	۱۴	۳/۶۷	۱	۱۶/۱۲	۸	۱۷/۲۶	۱۶	۱۱/۶۸	۷	۴/۳۶	۵	۵۳/۱۰
اهر	۶	۴/۸۸	۱۱	۱۲/۵۰	۲۶	۱۴/۰۴	۳۰	۸/۰۷	۲۹	۱/۷۶	۲۹	۴۱/۲۴
آذرشهر	۱۶	۳/۶۳	۱۷	۱۱/۵۱	۱۵	۱۶/۱۹	۱۸	۱۱/۵۶	۲۷	۲/۹۶	۱۹	۴۵/۸۵
گوغان	۲۱	۳/۴۲	۱۵	۱۱/۸۶	۲۲	۱۴/۷۱	۱۰	۱۲/۶۰	۱۰	۴/۱۱	۱۶	۴۶/۷۰
ممقان	۲۲	۳/۳۷	۲۳	۱۰/۷۷	۲۳	۱۴/۶۲	۸	۱۲/۸۸	۱۴	۴/۰۵	۲۰	۴۵/۷۰
اسکو	۱۷	۳/۵۲	۴	۱۳/۹۷	۲	۱۹/۳۷	۵	۱۳/۹۲	۲۸	۲/۹۵	۴	۵۳/۷۳
ایلخچی	۱۳	۳/۶۹	۲۷	۱۰/۵۲	۹	۱۷/۱۵	۱۹	۱۱/۴۴	۱۷	۴/۰۱	۱۵	۴۶/۸۱
خسروشهر	۱۹	۳/۴۹	۱۶	۱۱/۵۷	۱۳	۱۶/۳۷	۳	۱۴/۸۷	۹	۴/۱۱	۹	۵۰/۴۰
بستان آباد	۱۸	۳/۵۰	۲۵	۱۰/۶۶	۲۰	۱۵/۰۹	۲۲	۱۱/۰۳	۱۱	۴/۱۰	۲۶	۴۴/۳۸
تسوج	۲۳	۳/۳۶	۱۴	۱۲/۳۴	۱۸	۱۵/۹۰	۱۱	۱۲/۵۴	۱۳	۴/۰۵	۱۲	۴۸/۱۹
خامنه	۱۲	۳/۷۴	۱۸	۱۱/۳۹	۱	۲۱/۴۹	۴	۱۴/۲۵	۱	۷/۱۱	۱	۵۷/۹۸
شبستر	۱۱	۳/۸۲	۷	۱۳/۲۳	۵	۱۷/۹۰	۶	۱۳/۷۰	۳۰	۱/۵۱	۱۰	۵۰/۱۵
شرفخانه	۲۶	۳/۱۹	۱۹	۱۱/۲۵	۱۷	۱۵/۹۷	۹	۱۲/۶۶	۲۳	۳/۸۱	۱۴	۴۶/۸۸
صوفیان	۲۰	۳/۴۶	۲۱	۱۱/۰۶	۱۲	۱۲	۷	۱۳/۳۲	۱۲	۴/۰۶	۲۷	۴۳/۹۱
باسمنج	۳۰	۲/۹۸	۳۰	۸/۳۱	۲۸	۱۲/۹۲	۱۷	۱۱/۵۷	۱۸	۳/۹۵	۳۰	۳۹/۷۳
تبریز	۱	۶/۶۹	۶	۱۳/۲۳	۱۰	۱۶/۸۰	۱	۱۶/۰۹	۲۴	۳/۸۰	۳	۵۶/۶۰
سردرود	۲۹	۲/۹۸	۲۸	۹/۸۰	۱۲	۱۶/۴۱	۲۰	۱۱/۲۸	۱۹	۳/۹۴	۲۵	۴۴/۴۱
مهربان	۲۷	۳/۱۱	۲۹	۹/۵۹	۶	۱۷/۴۵	۲۱	۱۱/۰۹	۸	۴/۲۱	۲۱	۴۵/۴۶
هریس	۲۸	۳/۰۸	۲۲	۱۰/۸۲	۱۹	۱۵/۶۷	۲۸	۹/۹۹	۴	۴/۹۳	۲۴	۴۴/۴۹
بناب	۹	۴/۳۸	۲۴	۱۰/۷۱	۲۷	۱۳/۹۶	۲۹	۹/۹۷	۵	۴/۷۷	۲۸	۴۳/۷۸
سراب	۳	۵/۷۵	۱۲	۱۲/۴۰	۱۶	۱۵/۹۷	۲۶	۱۰/۳۱	۲۶	۳/۲۳	۱۳	۴۷/۶۶
عجب شیر	۱۵	۳/۶۶	۹	۱۲/۷۷	۲۱	۱۵/۰۶	۲۳	۱۰/۷۷	۱۵	۴/۰۴	۱۷	۴۶/۳۰
مراغه	۲	۶/۰۸	۱۳	۱۲/۳۵	۱۱	۱۶/۶۶	۱۳	۱۲/۰۷	۲۲	۳/۸۱	۸	۵۰/۹۷
ملکان	۸	۴/۶۰	۲۰	۱۱/۰۸	۲۴	۱۴/۶۰	۲۵	۱۰/۵۸	۱۶	۴/۰۱	۲۳	۴۴/۸۷
جلفا	۲۵	۳/۱۹	۲	۱۵/۶۶	۳	۱۷/۹۹	۲	۱۴/۹۶	۲	۵/۴۲	۲	۵۷/۲۱
هادی شهر	۱۰	۳/۹۶	۵	۱۳/۶۸	۲۹	۱۲/۶۱	۱۴	۱۲/۰۳	۲۱	۳/۸۱	۱۸	۴۶/۰۹
زنوز	۲۴	۳/۲۰	۱۰	۱۲/۵۲	۷	۱۷/۳۰	۲۴	۱۰/۶۳	۳	۵/۰۹	۱۱	۴۸/۷۴
مرند	۴	۵/۴۹	۸	۱۳/۱۷	۴	۱۷/۹۳	۱۵	۱۱/۷۲	۲۵	۳/۷۶	۶	۵۲/۰۷
میانه	۷	۴/۶۶	۷	۱۴/۵۲	۳	۱۶/۲۴	۱۲	۱۲/۱۵	۲۰	۳/۸۴	۷	۵۱/۴۰
هشترود	۵	۵/۴۴	۲۶	۱۰/۶۵	۲۵	۱۴/۳۸	۲۷	۱۰/۲۸	۶	۴/۴۴	۲۲	۴۵/۲۰
ضریب پراکندگی	-	۱/۲۵	-	۱/۱۴	-	۱/۱۳	-	۱/۱۴	-	۱/۲۵	-	۱/۰۹

مأخذ: نگارندگان

جدول شماره ۲ رتبه بندی نقاط شهری استان آذربایجان شرقی در شاخص‌های توسعه در سال ۱۳۷۵

نام شهر	بهداشتی و درمانی		فرهنگی و آموزشی		اقتصادی		مسکن و زیربنایی		ورزشی		تلفیقی	
	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی
کلیدر	۲۹	۷/۰۶	۱۱	۱۳/۱۲	۵	۱۴/۵۲	۱۰	۱۷/۳۸	۶	۴/۳۰	۶	۵۶/۳۶
اهر	۷	۹/۲۶	۲۳	۱۱/۷۱	۳۵	۹/۹۶	۳۸	۱۲/۶۸	۳۴	۳/۶۸	۳۴	۴۷/۲۹
آذرشهر	۱۲	۸/۱۰	۲۴	۱۱/۵۶	۱۶	۱۲/۱۷	۲۵	۱۵/۰۱	۳۷	۲/۷۸	۲۷	۴۹/۶۳
گوگان	۲۱	۷/۵۴	۱۳	۱۲/۹۷	۱۵	۱۲/۲۲	۱۴	۱۶/۹۵	۱۲	۴/۰۹	۱۴	۵۳/۷۸
ممقان	۲۳	۷/۳۸	۳۱	۱۰/۹۷	۳۱	۱۰/۸۴	۱۲	۱۷/۰۷	۲۲	۴/۰۳	۲۴	۵۰/۳۰
اسکو	۱۹	۷/۵۵	۲	۱۵/۰۹	۱۱	۱۳/۱۴	۸	۱۷/۶۳	۳۶	۲/۹۲	۷	۵۶/۳۳
ایلخچی	۲۰	۷/۵۴	۲۹	۱۱/۱۸	۲۹	۱۱/۱۱	۲۶	۱۴/۸۸	۱۸	۴/۰۶	۲۹	۴۸/۷۸
خسروشهر	۱۸	۷/۵۵	۱۸	۱۲/۴۰	۱۷	۱۲/۱۱	۹	۱۷/۴۰	۱۳	۴/۰۹	۱۵	۵۳/۵۵
بستان آباد	۱۴	۷/۷۹	۳۰	۱۱/۱۲	۷	۱۴/۱۴	۲۳	۱۵/۰۶	۱۴	۴/۰۹	۲۱	۵۲/۲۰
تسوج	۱۷	۷/۶۰	۱۷	۱۲/۴۹	۹	۱۳/۲۶	۴	۱۸/۹۸	۱۶	۴/۰۷	۵	۵۶/۳۹
خامنه	۱۳	۷/۸۷	۵	۱۳/۸۵	۱	۱۵/۷۸	۱	۲۱/۰۳	۱	۷/۵۴	۱	۶۶/۰۷
شبه‌ستر	۶	۹/۶۴	۱	۱۵/۲۳	۱۰	۱۳/۲۳	۲	۲۰/۳۰	۳۹	۱/۲۵	۲	۵۹/۶۵
شرفخانه	۳۸	۶/۷۶	۱۹	۱۲/۰۸	۴	۱۴/۵۶	۶	۱۸/۱۳	۳۰	۳/۸۹	۱۰	۵۵/۴۳
صوفیان	۲۴	۷/۳۱	۲۰	۱۱/۹۹	۱۴	۱۲/۳۵	۷	۱۷/۳۳	۱۹	۴/۰۶	۱۶	۵۳/۴۴
باسمنج	۳۰	۷/۰۵	۳۶	۹/۲۴	۲۳	۱۱/۶۳	۳۶	۱۳/۹۳	۲۳	۳/۹۹	۳۷	۴۵/۸۴
تبریز	۳	۱۰/۶۷	۷	۱۳/۷۷	۲۵	۱۱/۵۱	۱۸	۱۶/۱۳	۳۱	۳/۸۶	۸	۵۵/۹۵
سردرود	۲۸	۷/۰۷	۳۲	۱۰/۷۶	۲۷	۱۱/۱۹	۲۸	۱۴/۷۹	۲۵	۳/۹۶	۳۳	۴۷/۷۷
مهربان	۳۶	۶/۸۴	۳۵	۹/۷۷	۳۶	۹/۶۸	۲۴	۱۵/۰۴	۱۰	۴/۱۳	۳۸	۴۵/۴۶
هریس	۳۲	۷/۰۲	۲۷	۱۱/۲۴	۳۳	۱۰/۲۴	۲۱	۱۵/۳۴	۲۰	۴/۰۶	۳۱	۴۷/۸۹
سراب	۱۰	۸/۷۸	۸	۱۳/۷۱	۱۸	۱۲/۰۴	۳	۱۹/۳۴	۳۵	۳/۲۲	۳	۵۷/۰۹
بناب	۸	۹/۰۷	۱۶	۱۲/۵۴	۲۰	۱۱/۸۴	۲۰	۱۴/۵۸	۲۴	۳/۹۷	۲۲	۵۲/۰۱
عجب شیر	۱۱	۸/۴۱	۱۵	۱۲/۵۵	۲۱	۱۱/۷۳	۲۰	۱۵/۴۹	۲۱	۴/۰۴	۲۰	۵۲/۲۳
ملکان	۱۵	۷/۷۳	۲۲	۱۱/۸۸	۲۲	۱۱/۶۶	۳۴	۱۴/۲۴	۱۷	۴/۰۷	۲۸	۴۹/۵۷
جلفا	۳۳	۷	۴	۱۴/۰۶	۶	۱۴/۵۱	۱۳	۱۶/۹۵	۵	۴/۵۴	۴	۵۷/۰۶
هادی شهر	۲	۱۱/۱۳	۱۲	۱۳	۲۴	۱۱/۵۶	۱۵	۱۶/۳۲	۲۹	۳/۹۰	۹	۵۵/۹۰
مرند	۹	۸/۹۳	۳	۱۴/۱۸	۳۲	۱۰/۶۸	۳۳	۱۴/۲۹	۳۳	۳/۷۷	۲۳	۵۱/۸۵
میانه	۱	۱۲/۹۵	۱۰	۱۳/۲۴	۱۹	۱۱/۹۲	۲۹	۱۴/۶۶	۳۸	۱/۳۰	۱۳	۵۴/۰۸
هشترود	۵	۹/۶۶	۱۴	۱۲/۵۸	۱۳	۱۲/۵۷	۲۲	۱۵/۲۰	۷	۴/۳۰	۱۱	۵۴/۳۱
شندآباد	۲۷	۷/۰۷	۲۸	۱۱/۲۰	۳۳	۱۰/۲۴	۳۲	۱۴/۳۰	۲۸	۳/۹۱	۳۵	۴۶/۱۳
ورزقان	۳۹	۶/۴۶	۲۱	۱۱/۹۷	۳۸	۸/۷۵	۳۴	۱۴/۰۲	۴	۴/۶۴	۳۶	۴۵/۸۴
کشکسرای	۳۱	۷/۰۴	۳۳	۱۰/۷۳	۲۶	۱۱/۴۸	۲۷	۱۴/۸۲	۱۵	۴/۰۸	۳۰	۴۸/۱۵
ترکمنچای	۳۵	۶/۸۵	۲۵	۱۱/۳۹	۲	۱۴/۷۰	۱۷	۱۶/۱۵	۲۶	۳/۹۴	۱۷	۵۳/۰۳
قره آغاج	۲۲	۷/۳۹	۲۶	۱۱/۳۶	۳	۱۴/۶۰	۳۷	۱۳/۳۵	۲	۶/۲۹	۱۸	۵۲/۹۸
خواجه	۳۴	۶/۸۸	۳۷	۹/۰۸	۱۲	۱۲/۶۹	۱۱	۱۷/۱۱	۸	۴/۱۹	۲۵	۴۹/۹۵
زرینق	۲۶	۷/۱۱	۳۹	۷/۲۱	۳۷	۹/۵۷	۳۹	۱۲/۵۸	۹	۴/۱۹	۳۹	۴۰/۶۶
سیس	۲۵	۷/۱۲	۳۸	۸/۸۹	۸	۱۳/۵۸	۳۲	۱۴/۳۴	۲۷	۳/۹۳	۳۲	۴۷/۸۷
وایقان	۱۶	۷/۷۱	۳۴	۱۰/۵۱	۲۸	۱۱/۱۴	۱۶	۱۶/۲۷	۱۱	۴/۱۱	۲۶	۴۹/۷۴
مراغه	۴	۱۰/۲۸	۹	۱۳/۵۴	۳۰	۱۰/۸۷	۱۹	۱۵/۶۹	۳۲	۳/۸۵	۱۲	۵۴/۲۲
زنوز	۳۷	۶/۸۴	۶	۱۳/۸۲	۳۹	۸/۲۴	۵	۱۸/۸۲	۳	۴/۹۲	۱۹	۵۲/۶۵
ضریب پراکندگی	-	/۱۸	-	/۱۴	-	/۱۴	-	/۱۲	-	/۲۵	-	/۰۹

مأخذ: پیشین

استان آذربایجان شرقی در شاخص‌های بخش‌های مختلف باشد. با وجود توسعه نامتعادل بین نقاط شهری استان، شکاف و واگرایی بین ناحیه‌ای در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۶۵ تا حدودی کاسته شده و یک نوع همگرایی و تجانس بین ناحیه‌ای در حال شکل‌گیری است. چنانچه با توجه به جدول شماره ۳ می‌توان استنباط کرد که به ترتیب شاخص‌های اقتصادی، بهداشتی و درمانی و ورزشی بالاترین همگرایی و کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای را نسبت به سال ۱۳۶۵ نشان می‌دهند. اما نکته قابل بحث، تفاوت در روش شناخت استنباطی با آن چیزی است که از آمارهای هر یک از شاخص‌های مورد بررسی به دست آمده است، زیرا هر انسان اندیشمندی در فضایی که زیست می‌کند، بهتر از هر فرد دیگری به این موضوع واقف است که آیا در وضعیت نابرابر قرار گرفته است یا خیر؟.

با نگاه به جدول شماره ۳ تا ۵، روشن می‌شود که بیشتر شهرهای واقع شده در ردیف شهرهای محروم به تازگی تبدیل به شهر شده و تقریباً همه آنها از حالت روستا - شهری برخوردارند. نکته قابل تأمل در جدول شماره ۳ این است که، ورزقان با آنکه در شاخص‌های بخش اقتصادی در سال ۱۳۷۵ در رتبه ۳۸ قرار گرفته بود، در سال ۱۳۸۵ با یک جهش قابل ملاحظه‌ای به عنوان برخوردارترین نقطه شهری استان آذربایجان شرقی از نظر شاخص‌های اقتصادی شناخته شده است. این امر شاید ناشی از شروع به کار معدن سونگون به عنوان دومین معدن بزرگ مس جهان در این ناحیه و یا ضعف آمارگیری در ناحیه مذکور باشد.

بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که رتبه و سطح شهرها در شاخص‌های بخش‌های مختلف در هر سه دوره زمانی متفاوت است که این مسأله شاید ناشی از ضعف آمارگیری یا بیانگر توسعه نامتعادل نقاط شهری

جدول شماره ۳ رتبه بندی نقاط شهری استان آذربایجان شرقی در شاخص‌های توسعه در سال ۱۳۸۵

نام شهر	بهداشتی و درمانی		فرهنگی و آموزشی		اقتصادی		مسکن و زیربنایی		ورزشی		تلفیقی	
	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی
اهر	۱۴	۵/۵۹	۱۴	۱۴/۳۹	۳۵	۱۸/۳۲	۴۷	۱۴/۷۱	۳۴	۴/۵۰	۵۳	۵۷/۵۰
هوراند	۳۰	۴/۵۲	۴۹	۱۳/۳۳	۵۳	۱۷/۵۱	۵۳	۱۲/۵۳	۵۳	۴/۸۲	۳۹	۵۲/۷۱
باسمنج	۴۴	۴/۳۱	۵۳	۱۲/۷۷	۴۶	۱۸/۴۱	۴۶	۱۳/۷۸	۴۲	۴/۸۶	۳۷	۵۴/۱۴
تبریز	۶	۶/۳۱	۲۰	۱۵/۷۹	۱۱	۲۱/۵۹	۱۱	۱۵/۵۵	۲۴	۴/۷۱	۴۸	۶۳/۹۵
سردرود	۳۶	۴/۴۵	۴۸	۱۳/۴۶	۵۰	۱۷/۷۱	۵۰	۱۳/۶۳	۴۵	۴/۸۲	۴۰	۵۴/۰۶
خسر و شهر	۲۶	۴/۶۴	۲۸	۱۴/۷۵	۲۸	۲۱/۹۴	۸	۱۶/۲۵	۱۴	۴/۹۲	۲۷	۶۲/۵۱
سراب	۵	۶/۶۱	۹	۱۶/۴۸	۹	۱۸/۹۵	۴۱	۱۴/۸۹	۳۳	۳/۹۵	۵۴	۶۰/۸۹
مهربان	۳۷	۴/۴۵	۴۲	۱۳/۹۴	۴۲	۱۸/۸۶	۴۲	۱۵/۲۲	۲۸	۴/۹۶	۲۳	۵۷/۴۳
شربیان	۳۱	۴/۵۰	۳۲	۱۴/۴۹	۳۲	۲۰/۸۰	۱۸	۱۳/۶۳	۴۶	۴/۷۸	۴۵	۵۸/۱۹
دوزدوزان	۲۷	۴/۵۹	۵۴	۱۲/۰۴	۵۴	۲۳/۲۱	۳	۱۳/۴۰	۴۸	۵/۰۷	۱۸	۵۸/۳۰
مراغه	۱۱	۵/۸۱	۸	۱۶/۵۶	۸	۲۰/۱۶	۲۸	۱۴/۹۴	۳۲	۴/۶۷	۴۹	۶۲/۱۵
خراجو	۴۷	۴/۲۷	۳۶	۱۴/۳۱	۳۶	۲۰/۲۴	۲۶	۱۳/۴۴	۴۷	۶/۵۷	۳	۵۸/۸۴
زنوز	۲۳	۴/۶۸	۱۱	۱۶/۳۴	۱۱	۲۰/۵۴	۲۲	۱۲/۹۳	۴۹	۵/۴۷	۱۰	۵۹/۹۶
مرند	۱۵	۵/۵۲	۱۷	۱۶/۱۷	۱۷	۲۰/۴۷	۲۴	۱۵/۷۷	۲۱	۴/۵۷	۵۰	۶۲/۵۰
کشکسرای	۴۳	۴/۳۴	۴۵	۱۳/۶۷	۴۵	۱۹/۷۱	۳۴	۱۵/۷۵	۲۲	۴/۹۲	۲۸	۵۸/۳۸

ادامه جدول شماره ۳ رتبه بندی نقاط شهری استان آذربایجان شرقی در شاخص‌های توسعه در سال ۱۳۸۵

نام شهر	بهداشتی و درمانی		فرهنگی و آموزشی		اقتصادی		مسکن و زیربنایی		ورزشی		تلفیقی	
	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی	رتبه	امتیاز عاملی
بناب جدید	۱۸	۴/۲۱	۵۲	۱۲/۸۰	۵۴	۱۷/۵۱	۴۰	۱۴/۰۷	۱۷	۵/۰۸	۵۱	۵۳/۶۷
یامچی	۴۶	۴/۲۹	۳۹	۱۴/۲۶	۱۰	۲۱/۶۵	۲۹	۱۵/۰۳	۱۶	۵/۰۹	۲۹	۶۰/۳۱
ترکمنچای	۴۲	۴/۳۷	۱۵	۱۶/۲۴	۳۳	۱۹/۸۱	۱۱	۱۶/۷۹	۴۲	۴/۸۰	۲۳	۶۲/۰۱
آفکند	۵۱	۴/۱۱	۳۳	۱۴/۴۴	۵۶	۱۶/۳۸	۵۵	۱۲/۰۷	۴۶	۴/۷۷	۵۵	۵۱/۷۷
ترک	۵۲	۴/۱۱	۴۳	۱۳/۸۸	۳۹	۱۹/۳۰	۵۴	۱۲/۱۴	۱۳	۵/۳۸	۴۷	۵۴/۸۱
میانه	۱۳	۵/۷۷	۶	۱۷/۰۹	۲۵	۲۰/۲۶	۳	۱۷/۳۱	۵۲	۴/۵۲	۷	۶۴/۹۶
هشترود	۷	۶/۲۴	۱۸	۱۶/۱۷	۳۵	۱۹/۶۶	۲۰	۱۵/۷۹	۱۹	۵/۰۷	۱۵	۶۲/۹۳
نظرکهریزی	۵۳	۴/۱۱	۴۷	۱۳/۵۲	۳۲	۱۹/۸۷	۴۴	۱۳/۶۹	۷	۵/۵۸	۴۳	۵۶/۷۷
بناب	۱۶	۵/۵۲	۷	۱۶/۶۳	۱۷	۲۰/۸۱	۳۹	۱۴/۱۲	۵۱	۴/۵۵	۲۵	۶۱/۶۳
تیکمه داش	۵۴	۴/۱۱	۳۰	۱۴/۵۶	۵۵	۱۷/۰۸	۵۶	۱۱/۵۴	۳۵	۴/۸۸	۵۴	۵۲/۱۷
بستانچای	۱۰	۵/۹۹	۴۰	۱۴/۲۶	۳۶	۱۹/۴۹	۳۷	۱۴/۲۳	۲۹	۴/۹۲	۳۳	۵۸/۸۸
صوفیان	۲۸	۴/۵۹	۲۹	۱۴/۶۷	۷	۲۱/۹۶	۷	۱۷	۳۳	۴/۹۰	۱۲	۶۳/۱۲
خامنه	۲۴	۴/۶۵	۲	۱۸/۴۶	۵	۲۲/۴۶	۱	۱۸/۷۲	۱	۸/۹۵	۱	۷۳/۲۳
شهبستر	۱	۸/۷۹	۱	۱۹/۸۶	۲۱	۲۱/۰۳	۹	۱۶/۹۴	۵۷	۴/۹۹	۵	۶۷/۱۲
شرفخانه	۴۸	۴/۲۳	۲۷	۱۴/۸۰	۹	۲۱/۷۹	۶	۱۷/۲۲	۴۷	۴/۷۷	۱۸	۶۲/۸۱
شندآباد	۴۵	۴/۳۰	۵۰	۱۳/۲۳	۲۹	۲۰/۱۲	۱۳	۱۶/۳۶	۴۳	۴/۷۹	۳۵	۵۸/۷۹
سینس	۳۸	۴/۴۴	۵۱	۱۳/۱۸	۱۳	۲۱/۴۱	۲۷	۱۵/۲۴	۴۴	۴/۷۹	۳۲	۵۹/۰۶
وایقان	۴۹	۴/۲۲	۴۱	۱۴/۲۳	۲	۲۳/۶۳	۸	۱۶/۹۵	۲۰	۵/۰۳	۸	۶۴/۰۶
کوزه کنان	۳۳	۴/۴۶	۳۱	۱۴/۵۰	۵۷	۱۴/۰۵	۱۶	۱۶/۱۲	۴۱	۴/۸۱	۵۰	۵۳/۹۵
تسوج	۲۲	۴/۶۹	۱۴	۱۶/۳۰	۲۷	۲۰/۲۰	۱۰	۱۶/۹۰	۳۲	۴/۹۱	۱۴	۶۳
خمارلو	۵۵	۴/۱۱	۱۹	۱۵/۸۲	۴۸	۱۸/۳۲	۳۶	۱۴/۲۶	۴	۶/۲۵	۳۶	۵۸/۷۶
کلپیر	۲	۷/۵۲	۵	۱۷/۴۷	۱۴	۲۱/۲۵	۱۲	۱۶/۶۵	۱۵	۵/۱۱	۴	۶۸/۰۱
آبش احمد	۲۵	۴/۶۵	۳۷	۱۴/۲۹	۴۵	۱۸/۵۳	۵۰	۱۲/۸۷	۵	۶/۲۳	۴۵	۵۶/۵۷
خواجه	۳۲	۴/۵۰	۴۶	۱۳/۵۳	۲۱	۲۰/۵۸	۵	۱۷/۲۸	۱۴	۵/۱۴	۲۶	۶۱/۰۲
هریس	۳	۶/۹۵	۲۶	۱۵/۲۴	۳۷	۱۹/۳۵	۳۱	۱۴/۹۵	۱۲	۵/۴۱	۲۴	۶۱/۹۰
زرنقی	۳۴	۴/۴۶	۵۶	۱۱/۹۲	۴۴	۱۸/۶۶	۳۰	۱۵/۰۳	۲۱	۵/۰۲	۴۶	۵۵/۰۹
بخشایش	۳۹	۴/۴۰	۵۷	۱۱/۳۰	۴۹	۱۸/۰۷	۵۱	۱۲/۸۰	۲۴	۴/۹۶	۵۶	۵۱/۵۳
کلوانق	۴۱	۴/۳۸	۵۵	۱۱/۹۹	۵۲	۱۷/۵۷	۱۰/۹۹	۵۷	۴/۹۲	۳۰	۴۹/۸۴	
سیه رود	۵۶	۴/۱۱	۳۸	۱۴/۲۷	۴۳	۱۸/۷۴	۴۱	۱۳/۹۵	۸	۵/۵۶	۴۴	۵۶/۶۳
جلفا	۱۸	۵/۲۱	۳	۱۸/۱۷	۴	۲۲/۵۰	۲	۱۸/۴۷	۶	۵/۵۷	۲	۷۰/۰۹
هادیشهر	۹	۶/۱۷	۲۲	۱۵/۶۰	۴۰	۱۹/۱۱	۴	۱۷/۳۱	۳۸	۴/۸۵	۱۳	۶۳/۰۵
لیلان	۴۰	۴/۳۹	۴۴	۱۳/۷۵	۵۱	۱۷/۶۷	۵۲	۱۲/۷۷	۲۵	۴/۹۵	۵۲	۵۳/۵۳
ملکان	۸	۶/۲۳	۲۱	۱۵/۷۴	۲۰	۲۰/۶۱	۲۶	۱۵/۲۷	۲۲	۴/۹۹	۱۶	۶۲/۸۵
گوغان	۲۰	۵/۰۳	۱۳	۱۶/۳۳	۲۳	۲۰/۴۸	۱۸	۱۶/۰۷	۳۱	۴/۹۲	۱۷	۶۲/۸۳
ممقان	۲۹	۴/۵۳	۲۴	۱۵/۵۷	۶	۲۲/۴۳	۱۹	۱۵/۸۶	۳۶	۴/۸۸	۱۱	۶۳/۲۷
آذرشهر	۱۲	۵/۷۸	۲۳	۱۵/۶۰	۱۶	۲۰/۹۲	۳۵	۱۴/۴۲	۵۵	۳/۶۸	۲۸	۶۰/۴۱
ایلخچی	۲۱	۴/۷۸	۲۵	۱۵/۴۱	۳۰	۱۹/۹۷	۳۸	۱۴/۱۴	۲۶	۴/۹۵	۳۱	۵۹/۲۵
اسکو	۴	۶/۹۳	۴	۱۷/۹۹	۱۲	۲۱/۵۳	۱۵/۶۲	۲۳	۲/۹۵	۵۶	۶۵/۰۲	
قره آغاج	۳۵	۴/۴۶	۱۰	۱۶/۴۴	۳۱	۱۹/۹۷	۲۵	۱۵/۵۳	۲	۶/۹۲	۱۰	۶۳/۳۱
خاروانا	۵۷	۴/۱۱	۳۴	۱۴/۴۴	۱۹	۲۰/۷۳	۴۳	۱۳/۷۷	۱۱	۵/۴۲	۳۷	۵۸/۴۷
ورزقان	۱۹	۵/۱۱	۱۶	۱۶/۲۲	۱	۲۶/۸۲	۱۷	۱۶/۰۹	۹	۵/۵۵	۳	۶۹/۷۹
عجب شیر	۱۷	۵/۴۴	۱۲	۱۶/۳۴	۳۸	۱۹/۳۳	۱۵	۱۶/۲۵	۳۴	۴/۸۹	۲۱	۶۲/۲۴
ضریب پراکندگی	-	/۲	-	/۱۲	-	/۱	-	/۱۲	-	/۲	-	/۰۸

مأخذ: پیشین

جدول شماره ۴ رتبه بندی نقاط شهری استان آذربایجان شرقی بر اساس روش مورس در شاخص‌های

توسعه در سال ۱۳۸۵

رتبه	نام شهر	مورس	میزان برخورداری	رتبه	نام شهر	مورس	میزان برخورداری
نیمه توسعه یافته	۱	شبستر	۶۴/	نیمه توسعه یافته	۳۰	وایقان	۳۵/
	۲	اسکو	۵۹/		۳۱	کوزه کنان	۳۵/
	۳	خامنه	۵۴/		۳۲	ایلیچی	۳۵/
	۴	تبریز	۵۳/		۳۳	یامچی	۳۴/
	۵	میانه	۵/		۳۴	خواجه	۳۴/
نیمه توسعه یافته	۶	کلبر	۴۹/	مجموع	۳۵	مهربان	۳۱/
	۷	جلفا	۴۹/		۳۶	سیس	۳۰/
	۸	مراغه	۴۶/		۳۷	شریان	۲۹/
	۹	سراب	۴۵/		۳۸	کشکسرای	۲۹/
	۱۰	بناب	۴۴/		۳۹	خمارلو	۲۹/
	۱۱	مرند	۴۳/		۴۰	شندآباد	۲۸/
	۱۲	هادیشهر	۴۳/		۴۱	باسمنج	۲۷/
	۱۳	گوگان	۴۳/		۴۲	سردرود	۲۷/
	۱۴	عجب شیر	۴۳/		۴۳	زرنق	۲۷/
	۱۵	هشترود	۴۲/		۴۴	خاروانا	۲۵/
	۱۶	ملکان	۴۲/		۴۵	هوراند	۲۴/
	۱۷	آذرشهر	۴۱/		۴۶	دوزدوزان	۲۴/
	۱۸	ورزقان	۴۱/		۴۷	خراجو	۲۴/
	۱۹	صوفیان	۴۰/		۴۸	بناب جدید	۲۴/
	۲۰	تسوج	۴۰/		۴۹	نظرکهریزی	۲۴/
	۲۱	هریس	۴۰/		۵۰	آبش احمد	۲۴/
	۲۲	خسروشهر	۳۹/		۵۱	آقکند	۲۳/
	۲۳	زنوز	۳۹/		۵۲	ترک	۲۳/
	۲۴	ممقان	۳۸/		۵۳	سیه رود	۲۳/
	۲۵	شرفخانه	۳۷/		۵۴	لیلان	۲۳/
	۲۶	اهر	۳۶/		۵۵	تیکمه داش	۲۲/
	۲۷	ترکمنچای	۳۶/		۵۶	بخشایش	۱۹/
	۲۸	قره آغاج	۳۶/		۵۷	کلوانق	۱۸/
	۲۹	بستان آباد	۳۵/		۵۸	ضریب پراکندگی	۲۹/

مأخذ: پیشین

جدول شماره ۵ سطوح توسعه نقاط شهری استان آذربایجان شرقی بر اساس شاخص تلفیقی توسعه در سال‌های

۱۳۶۵، ۷۵ و ۸۵

۱۳۸۵		۱۳۷۵		۱۳۶۵	
میزان برخورداری	نام شهرها	میزان برخورداری	نام شهرها	میزان برخورداری	نام شهرها
پایین	شبستر، اسکو، خامنه، تبریز، میانه، کلبر، جلفا.	پایین	خامنه.	پایین	خامنه، جلفا، تبریز، اسکو، کلبر، مرند، میانه، مراغه، خسرو شهر.
متوسط	مراغه، سراب، بناب، مرند، هادی شهر، گوگان، عجب شیر، هشترود، ملکان، آذرشهر، ورزقان، صوفیان، تسوج، هریس، خسرو شهر، زنوز، ممقان، شرفخانه، اهر، ترکمنچای، قره‌آغاج، بستان‌آباد، وایقان، کوزه کنان، ایلخچی، یامچی، خواجه.	متوسط	شبستر، سراب، جلفا، تسوج، کلبر، اسکو، تبریز، هادی شهر، شرفخانه، هشترود، مراغه، میانه، گوگان، خسرو شهر، صوفیان، ترکمنچای، قره‌آغاج، زنوز، عجب شیر، بستان‌آباد، بناب.	متوسط	شبستر، زنوز، تسوج، سراب، شرفخانه، ایلخچی، گوگان، عجب شیر، هادی شهر، آذرشهر، ممقان، مهربان.
بالا	مهربان، سیس، شریبان، کشکسرای، خمارلو، شندآباد، باسمنج، سردرود، زرتق، خاروانا، هوراند، دوزدوزان، خراجو، بناب جدید، نظرکهریزی، آیش احمد، آفکند، ترک، سیه رود، لیلان، تیکمه داش، بخشایش، کلوانق.	بالا	مرند، ممقان، خواجه، وایقان، آذرشهر، ملکان، ایلخچی، کشکسرای، هریس، سیس، سردرود، اهر، شندآباد، ورزقان، باسمنج، مهربان، زرتق.	بالا	هشترود، ملکان، هریس، سردرود، بستان‌آباد، صوفیان، بناب، اهر، باسمنج.

مأخذ: پیشین

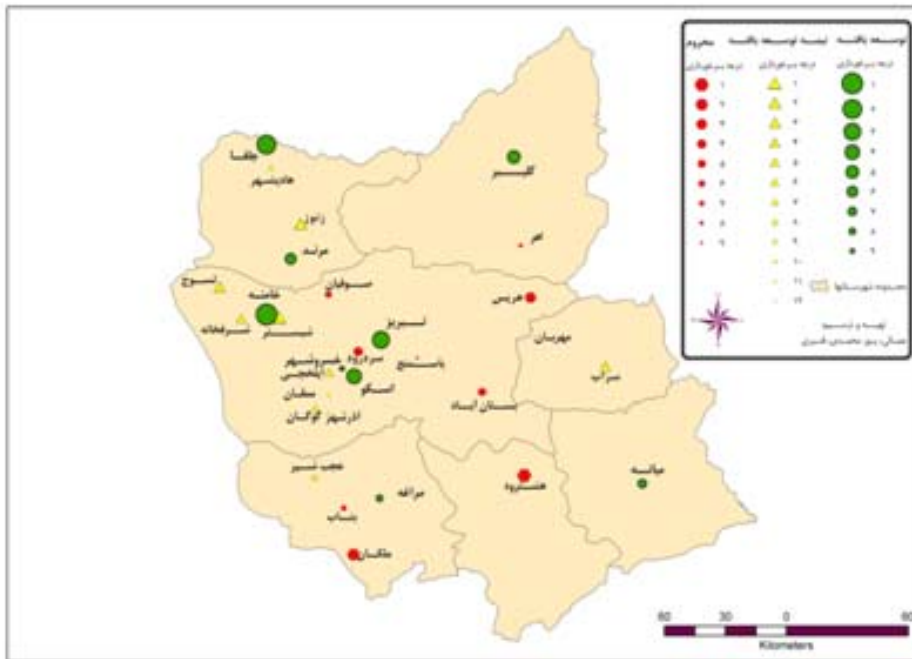
استان آذربایجان شرقی در محدوده زمانی مورد مطالعه به این نتیجه می‌رسیم که مقدار ضریب پراکندگی در همه شاخص‌های بخش‌های مورد استفاده در تحقیق در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۶۵ کاهش یافته است (جدول شماره ۶).

با استناد به جدول شماره ۷ مشخص می‌شود که به ترتیب شاخص‌های اقتصادی، بهداشتی و درمانی، ورزشی، زیربنایی و مسکن و فرهنگی و آموزشی بیشترین کاهش را نشان می‌دهند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که در سال ۱۳۸۵ در شاخص‌های مورد مطالعه و در نقاط شهری استان آذربایجان شرقی از میزان نابرابری‌ها تا حدودی کاسته شده و گرایش به همگرایی و تعادل ناحیه‌ای در این نواحی در آمارها تا حدودی ملموس است.

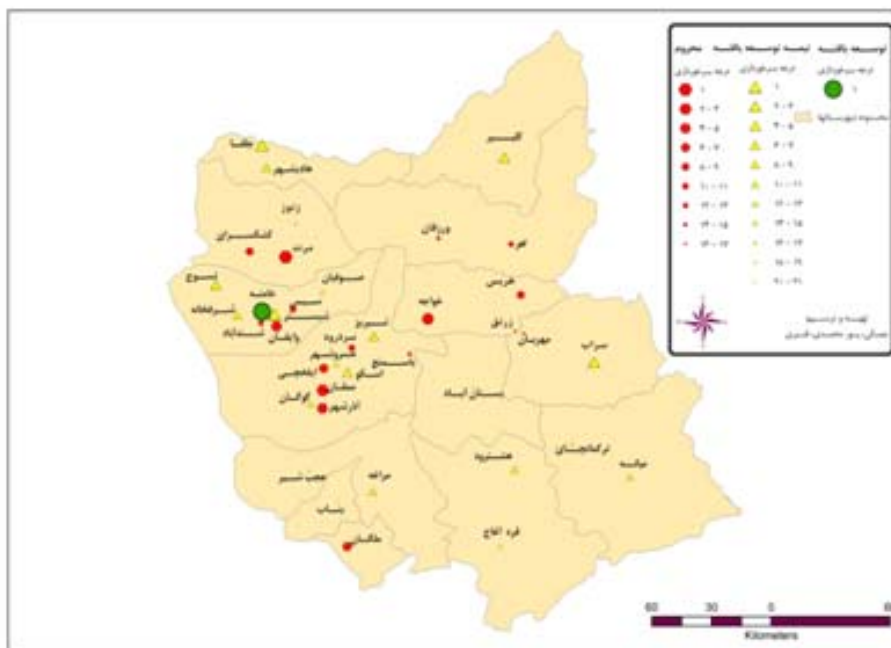
روند نابرابری‌های ناحیه‌ای در نقاط شهری استان

آذربایجان شرقی در سال‌های ۱۳۶۵، ۷۵ و ۸۵

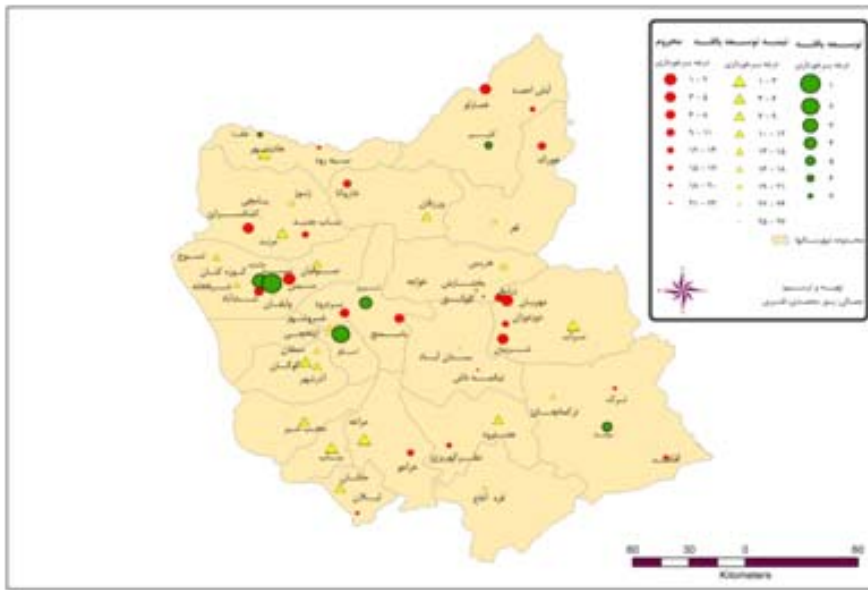
نابرابری‌های ناحیه‌ای از مسایل عمده و نگران کننده در بیشتر بخش‌های جهان است (dupont, 2007:193). در واقع، می‌توان گفت که نابرابری‌های ناحیه‌ای، تداوم چالش‌های توسعه در بیشتر کشورها را نشان می‌دهد (shankar and Shah, 2003: 1421). بررسی این نابرابری‌ها، نیازمند استفاده از مبانی نظری خاص با تکیه بر عناصر تحلیلی است. به عبارت دیگر، مبانی نظری و دیدگاه‌های مختلف در بررسی نابرابری‌های ناحیه‌ای، علل و آثار این نابرابری‌ها را از جنبه‌های مختلف آشکار خواهد ساخت (حکمت نیا و موسوی، ۱۳۸۳: ۱۰۸). برای بررسی روند نابرابری‌های ناحیه‌ای در نقاط شهری استان آذربایجان شرقی در سال‌های ۱۳۶۵، ۷۵ و ۸۵ از ضریب پراکندگی استفاده شده است. با مقایسه ضریب پراکندگی شاخص‌های بخش‌های مختلف نقاط شهری

شکل ۱- سطوح توسعه‌ی نقاط شهری استان آذربایجان شرقی بر اساس شاخص تلفیقی توسعه در سال ۱۳۶۵

شکل ۲- سطوح توسعه‌ی نقاط شهری استان آذربایجان شرقی بر اساس شاخص تلفیقی توسعه در سال ۱۳۷۵

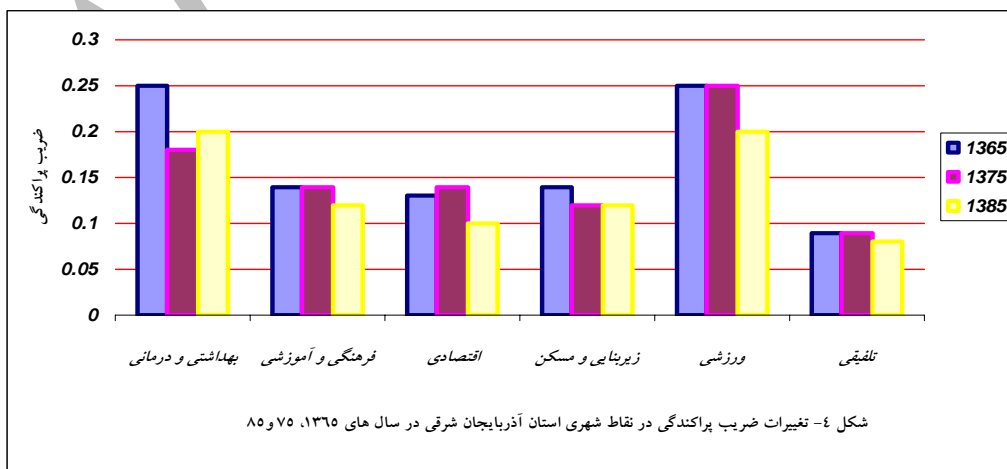

شکل ۳- سطوح توسعه‌ی نقاط شهری استان آذربایجان شرقی بر اساس روش مورس در سال ۱۳۸۵

جدول شماره ۶ مقایسه ضریب پراکندگی شاخص‌های توسعه‌ی نقاط شهری استان آذربایجان شرقی در سال‌های ۷۵، ۶۵ و ۸۵

شاخص‌ها	ضریب پراکندگی			درصد تغییرات ۶۵ به ۷۵	درصد تغییرات ۸۵ به ۷۵	درصد تغییرات ۸۵ به ۶۵
	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵			
بهداشتی و درمانی	۰/۲۵	۰/۱۸	۰/۲	-۲۸	۱۱/۱۱	-۲۰
فرهنگی و آموزشی	۰/۱۴	۰/۱۴	۰/۱۲	۰	-۱۴/۲۸	-۱۴/۲۸
اقتصادی	۰/۱۳	۰/۱۴	۰/۱	۷/۶۹	-۲۸/۵۷	-۲۳/۰۷
زیربنایی و مسکن	۰/۱۴	۰/۱۲	۰/۱۲	-۱۴/۳	۰	-۱۴/۲۸
ورزشی	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۲	۰	-۲۰	-۲۰
تلفیقی	۰/۰۹	۰/۰۹	۰/۰۸	۰	-۱۱/۱۱	-۱۱/۱۱

مأخذ: نگارندگان

شکل ۴- تغییرات ضریب پراکندگی در نقاط شهری استان آذربایجان شرقی در سال‌های ۷۵ و ۸۵، ۱۳۶۵

مأخذ: پیشین

$$y = 1/887 + 1/071x_1 + 0/073x_2 + 0/314x_3 + 0/317x_4$$

مقادیر بتا (β) نشان می‌دهد که به ترتیب سهم شاخص‌های بهداشتی و درمانی، زیربنایی و مسکن، ورزشی و اقتصادی در پیش‌گویی درجه توسعه یافتگی و در نتیجه کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای بیشتر است. زیرا یک واحد تغییر در انحراف معیار بخش‌های مؤثر، باعث می‌شود انحراف معیار درجه توسعه یافتگی به ترتیب به اندازه‌های ۰/۶۱۸، ۰/۳۱۴، ۰/۱۸۳ و ۰/۰۸۴ درصد تغییر پیدا کند. بنابراین، می‌توان گفت که از میان شاخص‌های انتخابی، مهمترین بخش در کاهش یا افزایش میزان نابرابری و درجه توسعه یافتگی متعلق به شاخص‌های بهداشتی و درمانی و کم‌اهمیت‌ترین بخش متعلق به شاخص‌های اقتصادی است. با توجه به مدل رگرسیونی بخش‌های پیش‌بینی شده برای توسعه نقاط شهری استان آذربایجان شرقی، به ترتیب شاخص‌های بهداشتی و درمانی، زیربنایی و مسکن، ورزشی و اقتصادی است. بنابراین، با توجه به مدل رگرسیونی، شاخص‌های بهداشتی و درمانی و زیربنایی و مسکن در اولویت اول به ترتیب برای نواحی محروم، نیمه توسعه یافته و توسعه یافته پیشنهاد می‌شود. شاخص‌های ورزشی و اقتصادی در اولویت دوم به ترتیب برای نواحی محروم، نیمه توسعه یافته و توسعه یافته توصیه می‌شود.

پیش‌بینی اولویت توسعه نواحی

با استفاده از نرم افزار رایانه‌ای SPSS و بهره‌گیری از مدل رگرسیون چند متغیره می‌توان اولویت توسعه نقاط شهری استان آذربایجان شرقی را بر اساس امتیاز عاملی شاخص‌ها محاسبه و پیش‌بینی کرد. در این محاسبات امتیاز عاملی شاخص‌های بخش فرهنگی و آموزشی به دلیل اهمیت بیشتر این شاخص‌ها نسبت به سایر شاخص‌ها در توسعه آتی نقاط شهری استان، به عنوان متغیر وابسته و امتیاز عاملی شاخص‌های اقتصادی، بهداشتی و درمانی، زیربنایی و مسکن و ورزشی، به عنوان عامل متغیرهای مستقل در نظر گرفته شده‌اند. نتایج محاسبات بیانگر آن است که R^2 به دست آمده ۰/۵۷۶ است (جدول شماره ۷). همچنین در جدول شماره ۷، R^2 به دست آمده نشان می‌دهد که ۰/۵۷۶ درصد تغییرات درجه توسعه یافتگی در نقاط شهری استان آذربایجان شرقی ناشی از چهار عامل مورد بررسی بوده است. در جدول ANOVA نیز معنی دار بودن رگرسیون و رابطه خطی بین متغیرها با سطح معنی داری ($\text{Sig: } 000$) که معنی دار بودن آن را در سطح ۹۹ درصد نشان می‌دهد، تأیید می‌گردد (جدول شماره ۸). با استفاده از جدول شماره ۹ مدل پیش‌بینی اولویت توسعه نقاط شهری استان آذربایجان شرقی که از رابطه رگرسیونی مدل استخراج شده است به شرح ذیل می‌باشد:

b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics					Durbin-Watson
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change	
1	.759 ^a	.576	.543	1.1703709	.576	17.649	4	52	.000	1.277

a. Predictors: (Constant), varzeshi, maskan, egtesade, behdashti

b. Dependent Variable: farhangi

مأخذ: نگارندگان

b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	96.697	4	24.174	17.649	.000 ^a
	Residual	71.228	52	1.370		
	Total	167.925	56			

a. Predictors: (Constant), varzeshi, maskan, egtesade, behdashti

b. Dependent Variable: farhangi

مأخذ: پیشین

۹-

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95% Confidence Interval for B		Correlations			Collinearity Statistics		
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF	
1	Constant))	1.887	2.061		.915	.364	-2.249	6.022						
	behdashti	1.071	.202	.618	5.315	.000	.667	1.476	.640	.593	.480	.602	1.660	
	egtesade	.073	.091	.084	.808	.423	-.108	.255	.366	.111	.073	.746	1.340	
	maskan	.314	.109	.314	2.869	.006	.094	.534	.559	.370	.259	.680	1.471	
	varzeshi	.317	.190	.183	1.664	.102	-.065	.699	-.146	.225	.150	.674	1.483	

a. Dependent Variable: farhangi

مأخذ: پیشین

نتیجه گیری

و باسمنج محروم‌ترین نقطه شهری استان شناخته شد. نکته قابل تأمل در سال ۱۳۶۵ قرار گرفتن تبریز در رتبه سوم است که این امر با وجود تمرکز شدید امکانات استان در این شهر به دلیل نقش مهاجرپذیری تحت‌الشعاع قرار گرفته و به نزول رتبه آن در میان سایر نقاط شهری استان منجر شده است. در سال ۱۳۷۵ تنها یک شهر در ردیف توسعه یافته، ۲۱ شهر در ردیف

در پژوهش حاضر، ۳۹ شاخص انتخابی توسعه از طریق روش‌های تحلیل عاملی و مورس بررسی گردید. مطابق محاسبات صورت گرفته در سال ۱۳۶۵، ۹ شهر به عنوان توسعه یافته، ۱۲ شهر نیمه توسعه یافته و ۹ شهر به عنوان محروم‌ترین نقاط شهری استان شناسایی شد، که در این میان، خامنه به عنوان برخوردارترین نقطه شهری

رتبه ۳۸ قرار گرفته بود، در سال ۱۳۸۵ به عنوان برخوردارترین نقطه شهری استان آذربایجان شرقی، در شاخص مذکور شناخته شده است. بنابراین، نتیجه می‌گیریم که رتبه و سطح شهرها در شاخص‌های بخش‌های مختلف در هر سه دوره زمانی متفاوت است که این مسأله شاید ناشی از ضعف آمارگیری یا بیانگر توسعه نامتعادل نقاط شهری استان آذربایجان شرقی، در شاخص‌های بخش‌های مختلف باشد.

با توجه به شاخص‌های مورد مطالعه با وجود توسعه نامتعادل بین نقاط شهری استان، شکاف و واگرایی بین ناحیه‌ای در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۶۵ تا حدودی کاسته شده و یک نوع همگرایی و تجانس بین ناحیه‌ای در حال شکل‌گیری است. اما نکته قابل بحث، تفاوت در روش شناخت استنباطی با آن چیزی است که از آمارهای هر یک از شاخص‌های مورد بررسی به دست آمده است، زیرا هر انسان اندیشمند در فضایی که زیست می‌کند، بهتر از هر فرد دیگری به این موضوع واقف است که آیا در وضعیت نابرابر قرار گرفته است یا خیر؟

رابطه رگرسیونی نشان می‌دهد که به ترتیب سهم شاخص‌های بهداشتی و درمانی، مسکن و زیربنایی، ورزشی و اقتصادی در پیش‌گویی درجه توسعه یافتگی و در نتیجه، کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای بیشتر است. بنابراین، با توجه به مدل رگرسیونی، شاخص‌های بهداشتی و درمانی و زیربنایی و مسکن در اولویت اول به ترتیب برای نواحی محروم، نیمه توسعه یافته و توسعه

شهرهای نیمه توسعه یافته و ۱۷ شهر در ردیف شهرهای محروم قرار گرفته‌اند که از این میان خامنه به عنوان برخوردارترین و زرنق محروم‌ترین نقاط شهری استان را تشکیل می‌دهند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که یک نوع عدم تعادل در سلسله مراتب توسعه در نقاط شهری استان آذربایجان شرقی، به دلیل قرار گرفتن بیشتر شهرها در ردیف شهرهای نیمه توسعه یافته و محروم وجود دارد. شاید این امر از ضعف در برنامه‌ریزی‌ها، مسایل اقتصاد سیاسی، احزاب سیاسی، مسایل قومی، زبانی، شرایط خاص ژئوپلیتیک ناحیه، ضعف مدیران استانی و عواملی نظیر آن نشأت می‌گیرد.

در سال ۱۳۸۵ از روش‌های تحلیل عاملی و مورس برای تعیین درجه توسعه یافتگی نقاط شهری استان آذربایجان شرقی استفاده شد. نتایج به دست آمده از هر دو روش، تفاوت‌هایی را در سلسله مراتب سطوح توسعه نشان می‌دهد: چنانکه در روش تحلیل عاملی، خامنه به عنوان برخوردارترین نقطه شهری و کلوانق به عنوان محروم‌ترین شهر در استان شناخته شد، ولی در روش مورس، شبستر به عنوان برخوردارترین و کلوانق به عنوان محروم‌ترین نقاط شهری استان معرفی شده‌اند. بنابراین، در کاربرد روش‌های کمی رعایت جانب احتیاط ضرورت دارد. نکات قابل تأمل در سال ۱۳۸۵ این است که بیشتر شهرهای واقع شده در ردیف شهرهای محروم به تازگی تبدیل به شهر شده‌اند و دیگر این که ورزقان در شاخص‌های بخش اقتصادی با آنکه در سال ۱۳۷۵ در

و ارتقاء سطح فن‌آوری به منظور رفع نیازهای ملی و کشورهای همجوار؛

- توسعه شبکه‌های حمل و نقل زمینی، ریلی و هوایی در جهت گسترش ارتباطات ملی و فراملی با توجه به موقعیت قرارگیری استان بر دالان‌های شرقی - غربی و بویژه دسترسی به دالان بین‌المللی؛

- گسترش و توسعه امکانات خدمات گردشگری در نواحی مستعد استان و ایجاد زمینه‌های لازم برای گسترش تبادلات فرهنگی میان کشورهای همجوار که اشتراکات فرهنگی زیادی با یکدیگر دارند؛

- توسعه صنایع دستی استان بویژه صنعت فرش از طریق ایجاد نمایشگاه‌ها در سطح ملی و بین‌المللی؛

- ایجاد زمینه‌های لازم جهت گسترش بهره‌برداری از معادن استان بویژه معدن مس ورزقان در جهت محرومیت زدایی از این ناحیه؛

- توجه ویژه به فرهنگ، سنن، آداب و رسوم و زبان ناحیه آذربایجان و استفاده از نیروهای محلی در پست‌های مهم ملی به منظور تحکیم و انسجام وحدت ملی؛

منابع

۱- آسایش، حسین، (۱۳۷۴)، اصول و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی، تهران: دانشگاه پیام نور.

یافته پیشنهاد می‌شود. شاخص‌های ورزشی و اقتصادی در اولویت دوم به ترتیب برای نواحی محروم، نیمه توسعه یافته و توسعه یافته توصیه می‌شود.

پیشنهادها

- تقویت و گسترش امکانات و زیرساخت‌های آموزشی، فرهنگی، اقتصادی و غیر آن در نقاط شهری استان آذربایجان شرقی و فراهم ساختن زمینه لازم برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی در بخش‌های مختلف؛

- تمرکززدایی از شهر تبریز، تغییر نقش و عملکرد شهر تبریز و ارتقای آن در صنایع پیشرو، آموزشی و خدمات برتر در جهت تقویت نقش فراملی آن جهت خدمات رسانی به کشورهای منطقه قفقاز؛

- تعادل بخشی در سازمان فضایی استان آذربایجان شرقی از طریق ایجاد زیرساخت‌ها در نواحی محروم و تقویت شهرهای میانی استان آذربایجان شرقی نظیر مراغه، مرند، میانه، اهر و بناب جهت ایجاد کانون‌های جدید توسعه؛

- تعادل نسبی توزیع جمعیت در استان آذربایجان شرقی با تمرکززدایی از شهر تبریز و جلوگیری از مهاجرت‌های درون و برون استانی از طریق سیاست‌ها و ابزارهای مؤثر؛

- توجه به توسعه و گسترش صنایع، کشاورزی و دامپروری و تأکید بر افزایش سهم تولیدات دانش محور

- ۲- استانداری آذربایجان شرقی، معاونت برنامه- ریزی، دفتر آمار و اطلاعات، (۱۳۸۷)، سالنامه استان آذربایجان شرقی، تبریز: لوح فشرده.
- ۳- افروغ، عماد، (۱۳۷۷)، فضا و نابرابری اجتماعی، ارایه الگویی برای جدایی‌گزینی و پیامدهای آن، تهران: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.
- ۴- بدری، سیدعلی و سعیدرضا اکبریان رونیزی، (۱۳۸۵)، «مطالعه تطبیقی کاربرد روش‌های سنجش توسعه یافتگی در مطالعات ناحیه‌ای»، مجله جغرافیا و توسعه، شماره پیاپی ۷ (بهار و تابستان).
- ۵- حکمت نیا، حسن و میرنجف موسوی، (۱۳۸۳)، «بررسی و تحلیل روند تغییرات سطوح توسعه و نابرابری‌های ناحیه‌ای در استان یزد (۱۳۷۵-۱۳۵۵)»، مجله جغرافیا و توسعه، شماره پیاپی ۴ (پاییز و زمستان).
- ۶- رئیس دانا، فریبرز، (۱۳۸۴)، «اندازه‌گیری شاخص و پویش فقر در ایران»، فصلنامه رفاه اجتماعی، دوره ۴، شماره ۱۷ (تابستان).
- ۷- زیاری، کرامت الله، (۱۳۷۷)، «مدل‌های تحلیلی فقر، توزیع درآمد و نابرابری‌های منطقه‌ای در ایران»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال سیزدهم، شماره ۱. شماره پیاپی ۴۸ (بهار).
- ۸- زیاری، کرامت الله، (۱۳۷۹)، «سنجش درجه توسعه یافتگی فرهنگی استان‌های ایران»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۸. پیاپی ۱۶ (پاییز و زمستان).
- ۹- زیاری، کرامت الله، (۱۳۸۱)، «شناسایی سطوح توسعه در مناطق ایران»، دانشکده ادبیات و علوم انسانی تهران، شماره ۵۱-۵۰. پیاپی ۱۶۲-۱۶۳ (تابستان و پاییز).
- ۱۰- سازمان برنامه و بودجه استان آذربایجان شرقی، معاونت آمار و اطلاعات، (۱۳۶۶)، آمارنامه استان آذربایجان شرقی، تبریز: سازمان برنامه و بودجه استان آذربایجان شرقی.
- ۱۱- سازمان برنامه و بودجه استان آذربایجان شرقی، معاونت آمار و اطلاعات، (۱۳۷۶)، آمارنامه استان آذربایجان شرقی، تبریز: سازمان برنامه و بودجه استان آذربایجان شرقی.
- ۱۲- سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵، ۱۳۶۵ و ۱۳۸۵، مراجعه حضوری به مرکز آمار ایران و اخذ اطلاعات، ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷.
- ۱۳- سن، آمارتیا، (۱۳۷۹)، برابری و آزادی، مترجم: حسن فشارکی، تهران: شیرازه.
- ۱۴- شکوئی، حسین، (۱۳۸۲)، اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا، فلسفه‌های محیطی و مکتب‌های جغرافیایی، جلد دوم، تهران: مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی.
- ۱۵- طالبی، هوشنگ و علی زنگی‌آبادی، (۱۳۸۰)، «تحلیل شاخص‌ها و تعیین عوامل مؤثر در متدولوژی توسعه انسانی شهرهای بزرگ کشور»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۶۰ (بهار).

۲۳- وزارت آموزش و پرورش دفتر هماهنگی طرح‌ها و برنامه‌ریزی توسعه، (۱۳۶۷)، آمار آموزش و پرورش سال تحصیلی ۶۶-۱۳۶۵، تهران: وزارت آموزش و پرورش دفتر هماهنگی طرح‌ها و برنامه‌ریزی توسعه.

۲۴- وزارت آموزش و پرورش - دفتر هماهنگی و تلفیق طرح‌ها و برنامه‌ها، (۱۳۷۶)، آمار آموزش و پرورش سال تحصیلی ۷۶-۱۳۷۵، تهران: وزارت آموزش و پرورش دفتر هماهنگی و تلفیق طرح‌ها و برنامه‌ها.

۲۵- هاروی، دیوید، (۱۳۷۹)، عدالت اجتماعی و شهر، مترجمان: فرخ حسامیان، محمدرضا حائری و بهروز منادی‌زاده، چاپ دوم، تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری (وابسته به شهرداری تهران).

۲۶- یاسوری، مجید، (۱۳۸۴)، «سیاست‌گذاری منطقه‌ای و چگونگی نابرابری‌ها در کشور»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۱۱-۲۱۲ (فروردین و اردیبهشت).

27-Amirahmadi, Hooshang (1986); "Regional Planning in Iran: A Survey of Problems and Policies", The Journal of Developing Areas, Vol. 20 (July). <http://www.amirahmadi.com>.

28- Amirahmadi, Hooshang and Farhad Atash (1987); "Dynamics of Provincial Development and Display in Iran 1956-1984", TWPR, Vol. 9. Issue. 2, PP:156-185. <http://www.amirahmadi.com>.

29. Amirahmadi, Hooshang (1990); "Incongruities Between the Theory and

۱۶- عظیمی، ناصر، (۱۳۸۱)، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، شهر و انباشت سرمایه، مشهد: نشر نیکا.

۱۷- قنبری هفت چشمه، ابوالفضل و کریم حسین‌زاده‌دلیر، (۱۳۸۴)، «تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی (۱۳۷۵)»، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۵ (پاییز و زمستان).

۱۸- گیلبرت، آلن و جوزف گالگر، (۱۳۷۵)، شهرها، فقر و توسعه، شهرنشینی در جهان سوم، مترجم: پرویز کریمی‌ناصری، تهران: انتشارات اداره کل روابط عمومی و بین‌الملل شهرداری تهران.

۱۹- مراجعه حضوری به معاونت درمان، مرکز بهداشت، اداره کل تربیت بدنی، اداره کل آب و فاضلاب استان آذربایجان شرقی و تبریز، سازمان برق منطقه‌ای آذربایجان، شرکت توزیع نیروی برق تبریز، شرکت مخابرات استان آذربایجان شرقی، شرکت گاز استان آذربایجان شرقی، ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷.

۲۰- معصومی‌اشکوری، سیدحسن، (۱۳۷۶)، اصول و مبانی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، انزلی: صومعه سرا.

۲۱- نوربخش، فرهاد، (۱۳۸۲)، «توسعه انسانی و نابرابری‌های منطقه‌ای در ایران: الگویی برای سیاست‌گذاری»، اقتصاد سیاسی، شماره ۲ (تابستان).

۲۲- وزارت آموزش و پرورش دفتر آمار، برنامه‌ریزی و بودجه، (۱۳۸۵)، آمار آموزش و پرورش سال تحصیلی ۸۶-۱۳۸۵، تهران: وزارت آموزش و پرورش دفتر آمار، برنامه‌ریزی و بودجه.

- 37- Lee, Jongchul (2000); "Changes in The Source of China Regional Inequality", *China Economic Review*, Volume 11, Issue. 3 (Winter).
- 38- Liu, Hui (2006); "Changing Regional Rural Inequality in China 1980-2002", *Journal Area*, Vol. 38, Issue. 4 (December).
- 39- Held, David and Ayse Kaya (2007); "Introduction", In David Held and Ayse Kaya (eds), *Global Inequality*, Cambridge: Polity Press, pp: 1-25.
- 40- Yu, Danlin and Yehua Dennis Wei (2003); "Analyzing Regional Inequality in Post-Mao China in GIS Environment", *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 44, No. 7, PP: 514- 534. [http:// www.geog.utah.edu/](http://www.geog.utah.edu/).
- 41- <http://www.tavanir.org.ir>.
- 42- Kalantari, Khalil (1996); "Identification of Backward Regions in Iran", *Quarterly Journal of Geographical Research*, Vol.13, No.1, PP: 120-131.
- 43- Kalantari, Khalil (1996); "Intra Provincial Disparities in the Dewelopment Process in Iran", *Annals of the National Association of Geographers*, Vol. XVI, No.2, PP: 67-79.
- 44- Pacione, M (2003); *Urban Geography, A Global Perspective*, 2th, London: Routledge.
- 45- Seers, D (1972); "What are we trying to messure?", *Journal of Development Studies*, Vol. 8, No.3.
- 46- Shankar, Raja and Anwar Shah (2003); "Bridging the Economic Divide Within Countries: A Scorecard on the Performance of Regional Policies in Reducing Regional Income Perception of Regional Development in less Development Countries: Toward Bridging the Gap", In: *Breaking the Boundaries: A One – World Approach to Planning Education*, Bishwapria Sanyal (eds), New York: Pilenum Press, PP: 211-230. [http:// www.amirahmadi.com](http://www.amirahmadi.com).
- 30- Baster, N (1972); "Development indicators: an introduction", *Journal of Development Studies*, Vol. 8, No.3.
- 31- Bono, Fillipa and et al (2007); "Regional Inequalities in Consumption Patterns: A Multilevel Approach to the Case of Italy", *International Statistical Review*, Vol. 75, No. 1 (April). <http://www.blackwell-synergy.com/>.
- 32- Hall, P and Pfeifer. U (2000); *Urban Future 21: A Global Agenda for Twenty – First Century Cities*, London: E and FN Spon.
- 33- Dupont, Vincent (2007); "Do Geographical Agglomeration, Growth and Equity Conflict?" *Regional Science*, Vol. 86, No. 2 (June).
- 34- Folmer, Hendrik and Jan Oosterhaven (1979); "Spatial Inequalities and Regional evelopment: A Framework", In Hendrik Folmer (eds), *Spatial Inequalities and Regional evelopment*, Boston: Kluwer, PP: 1- 19.
- 35- Frazer, Garth (2006); "Inequality and Development Across and Within Countries", *World Development*, Vol. 34, Issue. 9 (September).
- 36- Golam Hassan, Asan Ali (2004); *Growth, Structural Change and Regional Inequality in Malaysia*, ampshire: Ashgate.

56- Wei, Yehua Dennis and C. Cindy Fan (2000); "Regional Inequality in China: A Case Study of Jiangsu Province", *Professional Geographer*, Vol. 52. No. 3 (August).

Disparities", *World Development*, Vol.31, No.8, PP:1421-1441.

47- Sharbatoghlie, Ahmad (1991); *Urbanization and Regional Disparities in Post – Revolutionary Iran*, Boulder: Westview Press.

48- Smith, Neil (1984); *Uneven Development*, London: Basil lackwell.

49- Smith, D. M (1994); *Geography and Social justice*, Oxford: Blackwell.

50- Soja, Edward (1980); "The Socio – Spatial Dialectic", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol.70, No.2, PP: 207-225.

51- Song, Shunfeng and et al (2000); "Intercity Regional Disparity in China", *China Economic Review*, Vol. 11, Issue. 4 (winter).

52- United Nations Development Program (2005); *Human Development Report 2005*, New York: UNDP.

53- Yu, Danlin and Yehua Dennis Wei (2003); "Analyzing Regional Inequality in Post-Mao China in GIS Environment", *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 44, No. 7, PP: 514- 534. <http://www.geog.utah.edu/>.

54- Williamson, Jeffery (1965); "Regional Inequality and the Process of National Development", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.13, No.4, PP: 3-45.

55- Wei, Yehua Dennis and Xinyue Ye (2004); "Regional Inequality in China: A Case Study of Zhejiang Province", *Tijdschriftvoor conomische en Social Geografie*, Vol. 95. No. 1 (February).